

М.А. Гендельманның 110 жылдығына арналған «Сейфуллин оқулары – 19» халықаралық ғылыми - практикалық конференциясының материалдары = Материалы международной научно-практической конференции «Сейфуллин оқулары – 19», посвященной 110-летию М.А. Гендельмана». - 2023.- Т. I, Ч. IV. – Б. 128-132.

ӘОЖ: 33:338

ҚОРЛАРДЫ ТИІМДІ ПАЙДАЛАНУДЫ ТАЛДАУ – КӘСІПОРЫННЫҢ НӘТИЖЕЛІЛІГІН АРТТЫРУДЫҢ МАҢЫЗДЫ ФАКТОРЫ

*Азбай Ж.Е., 1-курс магистранты,
С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті,
Астана қ.*

Материалдық ресурстарды үнемдеу кез-келген дамып келе жатқан кәсіпорынның маңызды міндеттерінің бірі болып табылады, өйткені материалдық шығындар пайда мөлшеріне тікелей байланысты өндіріс шығындарының көп бөлігін құрайды. Ал пайда кәсіпорынның тіршілігін қамтамасыз етудің негізгі көзі болып табылады.

Тауарлы-материалдық қорларға мыналар жатады:

- дайын өнім – бұл ұйымның өзі құрған және сатуға арналған тауарлы-материалдық қорлардың бөлігі;
- тауарлар – сатып алынған немесе алынған және қайта сатуға арналған материалдық-өндірістік қорлар болып табылады;
- шикізат және материалдар – толығымен өндірістік циклде қолданылады, олардың құны дайын өнімге толығымен ауыстырылады.

Кәсіпорынның қоймаларындағы артық тауарлы-материалдық қорлар қаражаттың дұрыс бөлінбегенін көрсетеді, бұл несие берушілермен есеп айырысу кезінде қиындықтарға және нәтижесінде кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығы мен төлем қабілеттілігінің төмендеуіне әкелуі мүмкін. Материалдық ресурстардың жетіспеушілігі өндіріс көлемінің қысқаруына және осылайша түсімнің төмендеуіне әкеледі, бұл сонымен қатар ұйымның қаржылық жағдайының нашарлауын көрсетеді.

Қорлардың оңтайлы деңгейін сақтау кәсіпорынды осы қорларды сақтау бойынша негізсіз шығындардың болуынан қорғайды.

Кәсіпорынның өндірістік процесінде қорларды тиімді пайдаланудың маңыздылығын келесілер көрсетеді:

- өнімнің өзіндік құнының негізгі бөлігін материалдық ресурстарға жұмсалатын шығындар құрайды;
- қорлар айналым құралдарының бірі болып табылады, сондықтан олардың айналымын жеделдету кәсіпорынның тиімділігіне оң әсер етеді;
- материалдық ресурстарды тұтынудың дұрыс белгіленген нормасы мен лимиті қорларды ұтымды пайдалануға және шығындардың азаюына әкеледі;
- материалдық ресурстарды басқаруды дұрыс ұйымдастырған кезде үздіксіз өндіріс жүзеге асырылады [1].

Материалдық ресурстарды үнемдеудің көздері мен жолдары бар. Біріншісі үнемдеу ненің арқасында, ал екіншісі - қандай жолдармен және қандай іс-шаралардың көмегімен қол жеткізуге болатынын көрсетеді.

Өндіріс процесінің тиімділігі тауарлық-материалдық қорларды басқарудың дұрыс саясатына байланысты. Басқару элементтеріне мыналар жатады: жоспарлау, нормалау, қамтамасыз ету, пайдалану және оларды сақтауды ұйымдастыру. Егер өндірістік процесті басқарудың барлық элементтері қолданылса, материалдық ресурстарды пайдалану тиімділігін арттыру резервтері толық көлемде пайдаланылуы мүмкін [2].

Максималды пайда алу үшін компания өнімнің өзіндік құнын мұқият бақылауы керек. Бақылау барлық кезеңдерде жүзеге асырылады. Тиімділік көрсеткіштері өндірістік қорларды пайдалану тиімділігін бағалауға мүмкіндік береді.

Қорларды пайдалану тиімділігін бағалау үшін көптеген көрсеткіштер қолданылады. Олар жалпылама және жеке болып бөлінеді.

Жалпылама көрсеткіштерге келесілер жатады: өнімнің материал сыйымдылығы; материал қайтарылымы; материалдық ресурстарды пайдалану коэффициенті; өнімнің өзіндік құнындағы материалдық шығындардың үлес салмағы және басқалар.

Жеке көрсеткіштер материалдық ресурстардың жекелеген элементтерін тұтыну тиімділігін сипаттау үшін, жекелеген өнімдердің материал сыйымдылығын бағалау үшін қолданылады.

Өнімнің материалдық сыйымдылығы және өндірістің материалдық сыйымдылығы деген категориялар ажыратылады.

Өнімнің материалдық сыйымдылығы шығарылған өнімнің әрбір теңгесіне материалдық шығындарды көрсетеді, материалдық шығындар сомасының өндірілген өнім құнына қатынасы ретінде анықталады:

$$M_c = \frac{MШ}{Q}; \quad (1)$$

мұндағы, МШ – материалдық шығындар;

Q – өндірілген өнім көлемі.

Өндірістің материалдық сыйымдылығы өндірілетін өнімнің нақты түрлеріне қарамастан, жалпы өндіріс бойынша материалдық ресурстарды пайдалану тиімділігін сипаттайды.

Материал сыйымдылығы материалдық шығындардың мөлшерін анықтайды: материал сыйымдылығының өсуі материалдық шығындардың мөлшерін арттырады, материал сыйымдылығының төмендеуі шығындар мөлшерін азайтады.

Материал қайтарылымы - тұтынылған материалдық ресурстардың 1 теңгесіне шығарылған өнімді көрсетеді. Материал сыйымдылығы көрсеткішіне кері көрсеткіш болып табылады:

$$M_k = \frac{Q}{MШ}; \quad (2)$$

Өнімнің өзіндік құнындағы материалдық шығындардың үлес салмағы - материалдық шығындардың толық өзіндік құнға қатынасын көрсететін көрсеткіш:

$$Y_c = \frac{MШ}{ӨҚ}; \quad (3)$$

мұндағы, $ӨҚ$ – өнімнің толық өзіндік құны.

Материалдық ресурстарды пайдалану коэффициенті - бұл материалдарды тұтыну нормаларының сақталу көрсеткіші, нақты материалдық шығындар сомасының жоспарлы материалдық шығындар мөлшеріне қатынасын көрсетеді:

$$K = \frac{M_n}{M_{ж}}; \quad (4)$$

Егер $K > 1$ болса, онда материалдардың артық шығыны, ал $K < 1$ болса, онда материалдық шығындарды үнемдеу орын алады.

Материалдық шығындардың айналым коэффициенті - бұл көрсеткіш материалдық қорларға салынған ақша қаражаттарының бір айналымы қанша күнде жасалатынын көрсетеді [3]:

$$K_{\text{айн}} = \text{түсім} / \text{материалдық шығындардың орташа жылдық құны} \quad (5)$$

Сондай-ақ, қорларды пайдалану тиімділігін бағалау кезінде материалдық ресурстарды абсолютті үнемдеу (артық шығындар) және материалдық ресурстарды салыстырмалы үнемдеу (артық шығындар) көрсеткіштерімен сипатталатын материалдық ресурстардың үнемделуі немесе артық шығындалуы есептеледі.

Материалдық ресурстарды абсолютті үнемдеу (артық шығындар):

$$Y_{\text{абс}} = MШ_1 - MШ_0 \quad (6)$$

Материалдық ресурстарды салыстырмалы үнемдеу (артық шығындар):

$$Y_{\text{абс}} = MШ_1 - MШ_0 * i_t \quad (7)$$

мұндағы, i_t – түсім индексі.

Жеке көрсеткіштер материалдық ресурстардың жекелеген элементтерін (отын, энергия, негізгі және қосалқы материалдар және т.б.) тұтынудың тиімділігін сипаттайды, жекелеген өнімдердің материал сыйымдылығының (меншікті материал сыйымдылығы) төмендеуін белгілейді.

Әр түрлі өндірістердің ерекшеліктеріне байланысты жеке көрсеткіштер келесідей болуы мүмкін:

- металл өңдеу өнеркәсібіне арналған металл сыйымдылығы;
- қайта өңдеу өнеркәсібі үшін шикізат сыйымдылығы;
- құрастыру өндірістеріне арналған жартылай фабрикат сыйымдылығы;
- ЖЭО үшін энергия сыйымдылығы және т. б.

Материалдық ресурстарды басқаруды жетілдірудің шарттары қорлардың айналымын жеделдетуді арттыру, материал сыйымдылығын азайту болып табылады. Бұл жағдайда материалдарды тұтыну нормаларын азайту және тұтыну лимиттерін белгілеу қажет.

Материалдық қорларды тұтыну нормалары деп белгілі бір түрдегі және белгіленген сападағы өнімді өндіруді қамтамасыз етуге болатын белгіленген шамалар түсініледі. Табиғи кему жоғалтулары, сондай-ақ тасымалдау және сақтау кезіндегі жоғалтулар материалдық ресурстарды тұтыну нормаларының құрамына кірмейді.

Қазіргі жағдайда қорларды пайдалану тиімділігін талдау кәсіпорындардың қызметінде ерекше маңызға ие.

Қорларды пайдалану тиімділігін талдаудың міндеттері болып табылады:

- 1) Қорларды тиімді пайдалану бойынша нақты іс-шараларды әзірлеу;
- 2) Материалдық-техникалық жабдықтау жоспарларының нақтылығын, олардың өнімнің өзіндік құнына, өндіріс көлеміне және басқа да көрсеткіштерге әсерін бағалау;
- 3) Материалдық ресурстарды үнемдеу мақсатында ішкі өндірістік резервтерді анықтау.

Материалдарды пайдалану тиімділігінің нақты және жоспарлы көрсеткіштері салыстырылып талданады, сонымен қатар көрсеткіштердің өзгеру себептері зерттеледі. Материалдық шығындарды азайту резервтерін анықтау үшін талдау тұтастай ұйым бойынша және өнімнің әр түрі бойынша жүзеге асырылады.

Жекелеген бұйымдарға материалдық шығындар деңгейінің өзгеруіне (меншікті материал сыйымдылығы) инновациялық қызмет бойынша түрлі іс-шаралар әсер етеді: жаңа техника мен технологияларды енгізу, бұйымдардың конструкторлық сипаттамаларын жетілдіру, материалдық ресурстардың (шикізат, материалдар, отын және басқалар) жаңа прогрессивті түрлерін енгізу.

Қорларды талдаудың нәтижелері өндірістік бағдарламаны орындау үшін материалдық ресурстарға жалпы қажеттілікті анықтау, өнімді өндіруге арналған шикізат пен материалдар шығындарын нормалау үшін қолданылады.

Өнімнің өзіндік құнының құрылымында материалдық шығындар деңгейі ұйымның қаржылық нәтижесінің мөлшеріне әсер етеді, сондықтан материалдық шығындардың төмендеуі пайданың өсуінің маңызды факторларының бірі болып табылады.

Қорларды басқаруды талдау кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдаудың негізгі бөлімдерінің бірі болып табылады, себебі өндірістік қорлардың көлемі кәсіпорынның үздіксіз жұмыс істеуін қамтамасыз етуі керек. Өндірістік қорлардың бір түрінің жетіспеушілігі өндірістің үзілуіне, сатып алушылар алдындағы міндеттемелерді орындаудағы үзілістерге, аяқталмаған өндірістің ұлғаюына және тұтастай алғанда кәсіпорынның қаржылық жағдайының нашарлауына әкелуі мүмкін. Қорлардың ұлғаюы нормативтен тыс қалдықтардың пайда болуына, сақтау шығындарының ұлғаюына әкеледі [4].

Қорлардың тиісті деңгейі өндірістің өзіне де, сыртқы факторларға да байланысты болады.

Сыртқы жағдайларға мыналар жатады: жеткізушілердің мүмкіндіктері, кәсіпорын өнімдеріне сұраныстың өзгеруі, тасымалдау шығындары және т.б. Олардың тапшылығы артық қорларды құруға түрткі болады.

Ішкі жағдайларға мыналар жатады: қорларды пайдалану жиілігі, ұстау шығындары, сақтау мүмкіндігі [5].

Айналым құралдарының құрылымында тауарлы-материалдық қорлар айтарлықтай үлес салмағын алады. Сондықтан тауарлық-материалдық қорларды оңтайлы мөлшерге дейін азайту рентабельділіктің артуына ықпал етеді, өйткені белгілі бір пайда мөлшерінде қорлар неғұрлым көп болса, рентабельділік соғұрлым аз болады.

Айналым құралдарының айналымын жеделдету қорларды оңтайландырудың негізгі міндеті болып табылады, бұл кәсіпорындарды толық қанағаттандыру үшін материалдық ресурстарды ұлғайтуға ғана емес, сонымен қатар оның жұмысының экономикалық көрсеткіштерін жақсартуға мүмкіндік береді.

Тауарлы-материалдық қорлардың жағдайына уақытылы талдау жүргізу және олардың өзгеру үрдістерін қадағалау кәсіпорынға тұрақты өндірісті сақтауға мүмкіндік береді.

Қорытындылай келе, пайда мөлшеріне тікелей байланысты материалдық ресурстарды тиімді пайдалану кәсіпорынның нәтижелілігін арттырудың маңызды факторы болып табылады. Ал пайда – кәсіпорынның табысты қызметінің тікелей көрсеткіші. Қорларды басқару саясаты неғұрлым дұрыс жасалса және қолданылса, бизнестің өркендеу ықтималдығы соғұрлым жоғары болады.

Әдебиеттер тізімі

1 Скоробогатова Е. А. Эффективное использование материально-производственных запасов [Текст] / Е. А. Скоробогатова, О. А. Воликов. — Молодой ученый. - 2016. — № 6 (110). - С. 550-551.

2 Языков М. С. Анализ моделей и методов управления запасами [Текст] / Пространство экономики, 2008. - №4-4.

3 Байдақов А.Қ. Кешенді экономикалық талдау [Текст]: Оқу құралы. – Астана: С. Сейфуллин ат. Қазақ агротехникалық университеті, 2014. – 287 б.

4 Xin Y., Zeng X., Luo Z. Suppliers' annual report tone and enterprise inventory efficiency [Text] / [Applied Economics Letters](https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-85133482133). - 2022. - №30-6. – P. 114-115. <https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-85133482133>

5 Долгова Ю.В. Оценка эффективности использования материально-производственных запасов на предприятии [Текст] / Ю. В. Долгова. — Молодой ученый. — 2017. - № 2 (136). - С. 402-404.

Ғылыми жетекші: Шаукерова З.М.- э.ғ.к., қауымдастырылған профессор м.а.